

Proces razoružavanja supersila i blokova i bezbednost malih zemalja

Potpukovnik dr *MILAN OPAČIĆ*

U procesu stalnog preplitanja opštih napora većine država, pre svega nesvrstanih, ka opštem i potpunom razoružanju i osnovne orijentacije supersila i njihovih blokovskih saveznika o delimičnim merama razoružavanja, od 1959. godine do danas sklopljeno je mnoštvo bilateralnih i multilateralnih sporazuma (ugovora) u oblasti razoružavanja.

Međutim, do sada sklopljenim sporazumima o razoružavanju nije zastavljeno pa ni bitnije usporeno nadmetanje supersila i blokova u naoružavanju, niti su ozbiljnije reducirani ogromni potencijali konvencionalnog, nuklearnog i drugih oružja za masovna uništavanja kojima oni raspolažu. Nuklearno zastrašivanje, strateško-nuklearna ravnoteža supersila i blokova, nastavljane modernizacije i jačanja potencijala kojima oni raspolažu, ostvarivanje interesa tzv. stratejske nacionalne bezbednosti supersila osloncem na naoružanje i često na račun ugrožavanja nezavisnosti, integriteta i razvoja nesvrstanih i malih zemalja, ostaju i dalje neka od osnovnih obeležja međunarodnih odnosa, nepovoljan i krajnje nezadovoljavajući ambijent za očuvanje i unapređivanje bezbednosti malih zemalja.

To objektivno upućuje male, pre svega nesvrstane i zemlje u razvoju da u koncepciji univerzalne međunarodne bezbednosti traže puteve, modalitete i sredstva za očuvanje i jačanje svoje nacionalne bezbednosti. Te zemlje se ne mogu odreći, štaviše, one su u savremenim međunarodnim uslovima prinuđene da izgrađuju i razvijaju svoje sisteme nacionalne odbrane osloncem na vlastite snage kao legitimne oblike zaštite sopstvene nacionalne bezbednosti i da u tome međusobno sarađuju i ispomažu se. Nema, međutim, perspektive za dostizanje univerzalne međunarodne bezbednosti, a preko toga i ostvarivanje punije nacionalne bezbednosti, bez razoružavanja kao trajnog, stabilnog i bespovratnog procesa.

Od 1946. godine, kada je u okviru tek osnovane Organizacije ujedinjenih nacija formirana Komisija za atomsku energiju, kao pomoćni organ Saveta bezbednosti i prvo međunarodno pregovaračko telo za pitanja razoružanja, pa do danas, uporedo sa naoružavanjem sveta i posebno nadmetanjem supersila i blokova u tom procesu, tekao je i proces stvaranja i usavršavanja institucionalnih okvira za razmatranje pitanja razoružavanja, neprekidnog traženja mogućih pravaca, dimenzija i elemenata razoružavanja i stvarnog pregovaranja (multilateralnog, međublokovskog i bilateralnog) o konkretnim merama razoružavanja.

Međutim, tek krajem pedesetih godina, tačnije 1959. godine, formiranjem Komiteta za razoružanje u Ženevi, kao multilateralnog pregovaračkog foruma za pitanja razoružavanja,¹ došlo se konačno do pregovaračkog mehanizma u kome će biti postignut prvi međunarodni sporazum u oblasti razoružavanja – Ugovor o Antarktiku. Istovremeno sa počecima rada Komiteta za razoružanje u Ženevi i, uglavnom, izvan značajnijeg uticaja ovog tela, odvijao se i proces postepene institucionalizacije jednog drugog oblika pregovaranja o pitanjima razoružanja – bilateralnih pregovora između SSSR-a i SAD.²

U procesu stalnog preplitanja opštih napora ogromne većine savremenih država, pre svega nesvrstanih zemalja, ka opštem i potpunom razoružanju i osnovne orijentacije svetskih supersila i njihovih blokovskih saveznika na pregovaranje o delimičnim merama razoružavanja, u okviru ustanovljenih institucionalnih okvira, od 1959. godine do danas sklopljeno je mnoštvo bilateralnih i multilateralnih međunarodnih sporazuma (ugovora) u oblasti razoružavanja. Reč je, kao što će se videti, o sporazumima o razoružavanju shvaćenom u najširem smislu reči, i samo u tom smislu, mnogi od njih imaju svoje mesto u istorijskoj hronologiji sporazuma o razoružavanju.

*Ugovor o Antarktiku*³ od 1. 12. 1959. godine (sklopljenog u Komitetu za razoružanje u Ženevi) kojim su zabranjene sve mere vojne prirode i probe svih vrsta oružja u oblasti Antartika.

Sporazum o zabrani proba nuklearnog oružja u atmosferi, u kosmosu i pod vodom,⁴ potpisan u Moskvi 10. 10. 1963. godine od SSSR-a, SAD i Velike Britanije.

¹ Komitet za razoružanje sa sedištem u Ženevi, formiran je kao rezultat dogovora velikih sila, a u početku ga je sačinjavalo samo 10 država (po 5 država Istoka i Zapada). Sastav ovog tela proširivan je kasnije u nekoliko navrata (1961, 1969. i 1975.) uključivanjem nesvrstanih i neutralnih zemalja. Na Prvom specijalnom zasjedanju Generalne skupštine OUN 1978, na kojem su razmatrana pitanja razoružavanja, ovaj komitet menja naziv u Komitet UN za razoružanje i proširuje svoj sastav na 40 država – članica, a 1982. godine dobija sadašnji naziv – Konferencija UN za razoružanje.

² Početak ovih pregovora vezuje se za 31. oktobar 1958. godine, kada su u Ženevi otpočeli sovjetsko-američki pregovori o obustavi nuklearnih proba. Kasnije se tim pregovorima priključila i V. Britanija.

³ SIPRI, Yearbook, 1973, str. 487–493.

⁴ Isto, str. 502–504.

Ugovor o načelima koja regulišu delatnost država na istraživanju i korišćenju kosmosa, uključujući mesec i druga nebeska tela,⁵ poznatiji pod imenom »Ugovor o svemiru«, sklopljen 1966. godine (u okviru Komiteta za razoružanje u Ženevi između SSSR-a, SAD i V. Britanije) kojim se zabranjuje stacioniranje nuklearnog oružja u svemiru.

Ugovor o zabrani nuklearnog oružja u Latinskoj Americi (poznat još pod nazivom »Ugovor iz Tlateloko«)⁶ od 1967. godine – prvi i do danas jedini ugovor o uspostavljanju zone bez nuklearnih oružja u nastanjenim područjima.

*Ugovor o neširenju nuklearnog oružja (NPT)*⁷ od 1968. godine, sklopljen u okviru Komiteta za razoružanje u Ženevi.

Sporazum o zabrani postavljanja nuklearnog i drugog oružja za masovno uništavanje na dno mora i okeana i njihovo podzemlje (poznat pod nazivom Sporazum o morskom dnu)⁸ od 1971. godine, sklopljen u okviru Komiteta za razoružanje u Ženevi.

Bilateralni sporazum o ograničavanju rizika od slučajnog izbijanja nuklearnog rata (poznat još pod nazivom »Sporazum o nuklearnim udesima«),⁹ sklopljen 1971. godine između SAD i Sovjetskog Saveza.

*Konvencija o zabrani razvoja, proizvodnje i uskladištenja bakteriološkog (biološkog) i toksičnog oružja i o njegovom uništenju*¹⁰ potpisana 1972. godine u okviru Komiteta za razoružanje u Ženevi.

*SALT-I: Sporazum (privremeni) o ograničavanju strateških ofanzivnih raketa i Ugovor o protivbalističkim raketama (ABM Treaty)*¹¹, koji su 1972. godine u Moskvi potpisali SAD i Sovjetski Savez.

*Bilateralni Ugovor o ograničenju podzemnih proba nuklearnog oružja*¹², koji su 1974. godine potpisali SAD i Sovjetski Savez.

Konvencija o zabrani upotrebe u vojne ili bilo koje druge neprijateljske svrhe tehnike za modifikaciju čovekove sre-

⁵ SIPRI, Yearbook, 1977, str. 375; Documents on Disarmament 1967, US Arms Control and Disarmament Agency, str. 38–43.

⁶ SIPRI, Yearbook, 1969/70, str. 237–253.

⁷ SIPRI, Yearbook, 1968/69, str. 349–354.

⁸ SIPRI, Yearbook, 1972, str. 537–541.

⁹ SIPRI, Yearbook, 1973, str. 29–30.

¹⁰ SIPRI, Yearbook, 1972, str. 517–522.

¹¹ Tekst Sporazuma u celini vidi u: SIPRI, Yearbook, 1973, str. 20–28.

¹² SIPRI, Yearbook, 1975, str. 458–459.

dine,¹³ sklopljena 1974. godine u okviru Komiteta za razoružanje u Ženevi.

*Ugovor o podzemnim nuklearnim eksplozijama u miro-ljubive svrhe*¹⁴, koji su u Vašingtonu 1976. godine potpisali SAD i SSSR, ali ni danas nisu ratifikovali.

*SALT-II: Sporazum o ograničenju strategijskog nuklearnog naoružanja*¹⁵, koji su 1979. godine u Beču potpisali SSSR i SAD, ali ga nisu ratifikovali.

*Sporazum o nuklearnim raketama srednjeg i kraćeg do-meta (IMT)*¹⁶ poznatiji pod nazivom »Sporazum o evrorake-tama«, potpisan 1987. godine u Vašingtonu između SAD i Sovjetskog Saveza.

Pored ovih, u međunarodne sporazume koji se na iz-vestan način dotiču pitanja razoružavanja, mogu se navesti i sledeći sporazumi – ugovori: *Sporazum o sprečavanju nuk-learnog rata između SAD i SSSR-a od 1973. godine*¹⁷; *Spo-razumi o sprečavanju nuklearnog rata, između SSSR-a i Francuske od 1976. i između SSSR-a i V. Britanije od 1977. godine*¹⁸; *Sporazum o sprečavanju incidenata na otvorenim morima između SAD i SSSR-a od 1972. godine*¹⁹; *Dokument o merama za stvaranje poverenja i određenim aspektima bez-bednosti i razoružanja*²⁰ iz okvira Helsinške deklaracije, us-vojene na Konferenciji o evropskoj bezbednosti i saradnji 1975. godine; *Opšta konvencija o zabrani ili ograničavanju upotrebe određenih konvencionalnih oružja koja izazivaju preterana traumatična dejstva ili deluju bezpoštedno*²¹ (po-znata još pod nazivom »Konvencija o nehumanom oružju) sklopljenoj 10. 10. 1980. godine u okviru posebne Konfe-rencije UN u Ženevi, i *Sporazum o unapređivanju nadgleda-nja i međunarodne inspekcije vojnih manevara*, sklopljen na Konferenciji o merama za jačanje poverenja i bezbednosti i razoružanja u Evropi, u Stokholmu 1986. godine²². To bi

¹³ SIPRI, Yearbook, 1977, str. 380.

¹⁴ Isto, str. 380.

¹⁵ SIPRI, Yearbook, 1980, str. 270–274.

¹⁶ *Ugovor između Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika i Sjedinjenih Ame-ričkih Država o likvidaciji njihovih raketa srednjeg i kraćeg dometa* »Pregled CSS«, 1988/1, – Dokumentacija, str. 429–477.

¹⁷ SIPRI, Yearbook, 1974, str. 409–410.

¹⁸ Tekst oba sporazuma vidi: *Hronika međunarodnih događaja* – godišnjak 1976, IMPP, str. 4156A, i godišnjak 1977, IMPP, str. 47/47A.

¹⁹ SIPRI Yearbook, 1973, str. 36–39.

²⁰ *Naoružanje i razoružanje u nuklearnom dobu* (prevod SIPRI-jeve studije), »GLOBUS«, Zagreb, 1978, str. 282–284.

²¹ Rapport final de Conférence à L'Assemblée générale, doc. A/Conf. 95/15, An-nexe I.

²² Dokument konferencije u Stokholmu (CSCE/SE 9).

bio bilans svega što je, od 1945. godine do danas, postignuto u oblasti razoružavanja. Da li je to malo ili mnogo, pitanje je na koje nije jednostavno odgovoriti. Pravo i suštinsko pitanje je, međutim, kakve su implikacije tih sporazuma, odnosno procesa razoružavanja u celini a posebno razoružavanja supersila (ako se uopšte o tome radi) po međunarodnu bezbednost i naročito po bezbednost malih zemalja? U traženju odgovora na to centralno pitanje neophodno je, makar ukratko, ukazati na ocenu karaktera i stvarne vrednosti do danas postignutih sporazuma o razoružavanju.

OSNOVNE KARAKTERISTIKE I STVARNA VREDNOST SPORAZUMA O RAZORUŽAVANJU

Već i površan uvid u sadržaj i ciljeve dosadašnjih sporazuma o razoružavanju upućuje na zaključak da gotovo svi zaključeni sporazumi spadaju u kategoriju sporazuma o kontroli i ograničenju naoružanja ili o delimičnim i kolateralnim (sporednim, pratećim) merama razoružavanja. Konvencija o biološkom oružju i Sporazum o nuklearnim raketama srednjeg i kraćeg dometa (sovjetsko-američki) su, do danas, jedina dva međunarodna sporazuma koji sadrže stvarne mere razoružavanja. Neki od međunarodnih sporazuma (kao npr. sporazum »o nuklearnim udesima«, »o sprečavanju nuklearnog rata«, »dokument o merama poverenja« iz Helsinške deklaracije, i dr.) deklarativnog su karaktera i gotovo isključivo su usmereni na podsticanje i razvijanje poverenja među državama.

Neki sporazumi se odnose na nenaoružavanje (zabranu naoružavanja) određenih geografskih područja – regiona i geofizičkih prostora – sredina. Većinom tih sporazuma zabranjuje se naoružavanje nenastanjenih područja i sredina (Antartik, morsko dno, svemir) dakle onih koji su u datom trenutku imali simboličan značaj za glavne aktere trke u naoružavanju, a samo jednim (Tlateloko ugovor) reguliše se nenaoružavanje naseljenog regiona (L. Amerika) i njegov očuvanje kao zone bez nuklearnog oružja.

Veća grupa međunarodnih sporazuma, odnosi se na nuklearno oružje, ali se njima predviđaju uglavnom kolateralne a neznatno i delimične mere razoružavanja kojima se ograničavaju probe nuklearnim oružjem u određenim

sredinama ili iznad određene jačina (150 KT) ili horizontalno širenje nuklearnog oružja (Ugovor o NPT). Iz kategorije ovih, nesumnjivo je najznačajnija grupa bilateralnih sovjetsko-američkih sporazuma kojima je predviđeno uspostavljanje plafona (limita) određenih defanzivnih i ofanzivnih stratejskih nuklearnih oružja. Ovi sporazumi (iz grupe SALT) međutim, odnose se na kvalitativna ograničenja određenih strateško-nuklearnih oružja i uspostavljanje kontrole nad njima, a ne tiču se, gotovo nimalo, kvalitativnih aspekata trke u naoružavanju. Samo jedan iz kategorije ovih sporazuma odnosi se na mere stvarnog razoružavanja. To je već pomenuti Sporazum o nuklearnim raketama srednjeg i kraćeg dometa, kojim su se SAD i SSSR obavezali da će, u roku od tri godine od momenta stupanja na snagu Sporazuma povući i uništiti 1515 raketa srednjeg dometa (SSSR – 826, a SAD – 689 jedinica) i 1096 raketa kraćeg dometa (SSSR–926, a SAD– 170 jedinica) ili ukupno 2.611 raketa sa 3.911 bojnih glava.²³

Pored navedenog sovjetsko-američkog sporazuma, jedino još Konvencija o biološkom oružju pripada kategoriji sporazuma o razoružanju u pravom smislu reči. Ovim ugovorom, utvrđena je zabrana razvoja, proizvodnje, uskladištenja bakterioloških (bioloških) i toksičnih oružja i njihovo uništavanje, dakle predviđeno je potpuno eliminisanje konkretnog oružja, mada nije obezbeđena i dovoljno pouzdana međunarodna kontrola kojom bi se garantovalo i stvarno uništenje tog oružja.

Ne treba, svakako, ispustiti iz vida činjenicu da se i pretežni deo sadašnjih pregovora o pitanjima razoružavanja odnosi na kontrolu i ograničenje naoružavanja ili delimične mere razoružavanja,²⁴ mada ima i onih koji se tiču potpunog eliminisanja konkretnih oružja za masovno uništavanje (hemijskog i radiološkog). Karakteristično je, da se najveće prepreke i dosta dugotrajna opstojavanja glavnih pregovaračkih sila na svojim krutim pregovaračkim pozicijama, pojavljuju kod onih pregovora koji se vode radi stvarnog smanjenja naoružanja i oružanih snaga (MBFR – Bečki pregovori) ili ostvarivanja početnih koraka na stvar-

²³ Vidi šire: Dragan Vukšić, *Sporazum između SAD i SSSR o uništavanju raketa srednjeg i kraćeg dometa*, »Vojno delo«, br. 1/1988, Beograd, str. 113–121.

²⁴ Misli se na pregovore o sveobuhvatnoj zabrani proba nuklearnim oružjem, zabrani upotrebe nuklearnog oružja, smanjenje stratejskog nuklearnog oružja, MBFR – Bečki pregovori i dr.

nom nuklearnom razoružanju («sveobuhvatna zabrana nuklearnih proba»). Najteže i najsporije se napreduje u onim pregovorima koji imaju za cilj stvarno redukciju najopasnijeg, strategijskog nuklearnog oružja i zabranu razvoja i proizvodnje kosmičkog oružja,²⁵ eliminisanje drugih oružja za masovno uništavanje (hemijskog i radiološkog), a ne vidi se, za sada, trenutak otvaranja pregovora o uklanjanju nuklearnog oružja iz područja u kojima je ono sada ili bi moglo biti stacionarno i gde bi moglo doći do nuklearne konfrontacije (stvaranje denuklearizovanih zona).

Površna analiza međunarodnih sporazuma o razoružavanju, takođe, ukazuje da su *bilateralizam i blokovski karakter* bitna obeležja ne samo bilateralnih već i najznačajnijih multilateralnih sporazuma. Svi oni nastali su kao isključivi rezultat pregovaranja supersila ili su bili omogućeni tek nakon njihove prethodne nagodbe (npr. Konvencija o biološkom oružju, Ugovor o neširenju nuklearnog oružja i dr.). Štaviše, i svi značajniji tekući pregovori o stvarnom razoružanju (npr. o hemijskom oružju), o smanjenju konkretnih oružja i oružanih snaga (START i MBFR) ili o delimičnim merama razoružavanja («potpuna zabrana nuklearnih proba», «zabrana upotrebe nuklearnih oružja», i dr.) vode se uglavnom u ekskluzivnom krugu supersila i blokovskih zemalja ili je svaki napredak u njima presudno uslovljen prethodnim kompromisom nuklearnih velesila i njihovih blokovskih saveza.

Što se tiče drugih oružja za masovno uništavanje (osim nuklearnog), vidljivo je da je relativno malo učinjeno, izuzimajući naravno pomenutu Konvenciju o biološkom oružju. Države su, na žalost, i pored postojanja poznatog ženevskog protokola iz 1925. godine (koji zabranjuje upotrebu hemijskog oružja u ratu), još uvek slobodne da razvijaju, proizvode, nagomilavaju pa i nekažnjeno upotrebljavaju hemijsko oružje u obično »neobjavljenim« ratovima ali i u onima koji to nisu.²⁶

Što se tiče konvencionalnog oružja, činjenica je takođe da do danas gotovo ništa nije urađeno iako se ova oružja,

²⁵ Sadržajno vezani pregovori o smanjenju strategijskih nuklearnih i zabrani kosmičkih oružja, otpočeli su juna 1979. godine u Ženevi. SAD i dalje, međutim, insistiraju na izdvojenom razmatranju strateško-nuklearnih a dopuštajući razvoj kosmičkog oružja, dok se SSSR tome odlučno protivi.

²⁶ Misli se na upotrebu tih oružja u američko-vijetnamskom i vijetnamsko-kambodžanskom ratu, u Avganistanu i iračko-iranskom ratu. Vidi: SIPRI Yearbook 1983, str. 392-400, i SIPRI, Yearbook, 1985, str. 206-218.

po svojoj uništavajućoj moći, sve više približavaju nuklearnom i drugim oružjima za masovno uništavanje, i bila su i ostala glavna sredstva razaranja u mnogim ratnim sukobima u savremenom razdoblju.²⁷ Malo je verovatno da čuveni Haški pravilnik iz 1907. godine odgovara savremenim potrebama ili da bi te potrebe mogle biti zadovoljene samo proširivanjem i unapređivanjem humanitarnog ratnog prava odnosno, zabranom upotrebe određenih kategorija konvencionalnih oružja, koja izazivaju nepotrebne patnje i imaju bespoštedno dejstvo (to je domet pomenute Konvencije iz 1980).

Jedna od bitnih karakteristika svih do sada sklopljenih međunarodnih sporazuma, jeste njihov *nedovoljno obavezujući i privremeni karakter*. Gotovo svi, uključujući i poslednji (sporazum o raketama srednjeg i kratkog dometa), dopuštaju mogućnost otkazivanja ili napuštanja sporazuma, ukoliko vanredni uslovi (prema samostalnoj proceni svake strane ugovornice) u vezi sa sadržajem sporazuma ugrožavaju njene vitalne interese.

Međutim, jedno od najznačajnijih obeležja postojećih sporazuma o razoružavanju pa i tekućih pregovora, osim retkih izuzetaka (radiološko i kosmičko oružje), jeste da se oni, po pravilu odnose na ona oružja čiji se dalji razvoj inače smatra »nekorisnim«, a tekuće pregovore ili spremnost da se pregovara o pojedinim pitanjima redovito nadilazi novi, viši stupanj naoružanosti ili bar stvoreni preduslovi da se on dostigne. U tome je i glavni razlog što se, pri oceni značaja sklopljenih sporazuma, kao glavni kriterijum njihove vrednosti, pored stepena bezbednosti država, uzima efekat koji su oni imali ili još uvek imaju na tok trke u naoružavanju.

Kada je u leto 1963. godine u Moskvi potpisan Ugovor o zabrani proba nuklearnog oružja u atmosferi, u kosmosu i pod vodom, verovalo se da bi to mogao biti početni korak u pravcu sveobuhvatne zabrane nuklearnih eksperimenata, zaustavljanja ili bar usporavanja daljeg razvoja nuklearnog oružja. Kako je, međutim, dopušteno izvođenje nuklearnih proba pod zemljom u potpunosti nadomeštalo izuzete sredine, ovaj ugovor nije imao nikakav uticaj na

²⁷ Procenjuje se da je od završetka drugog svetskog rata u svetu bilo još oko 150 ratnih sukoba u kojima je korišćeno konvencionalno oružje, a u kojima je poginulo oko 20 miliona ljudi. Ovaj podatak iznosi se u »Disarmamenti« Ujedinjenih nacija od aprila 1988. godine.

broj i učestalost,²⁸ nuklearnih oružja u probama koje su izvodile nuklearne sile.

Ugovorom o zabrani proba nuklearnog oružja iznad određene snage, nuklearne velesile su se obavezale da će ograničiti podzemne eksplozije svojih nuklearnih oružja na snagu od 150 kt. Time, međutim, one nisu ništa izgubile niti žrtvovala. Dopuštena snaga podzemnih nuklearnih eksplozija bila je dovoljno velika, čak previsoka sa stanovišta efektivnosti kontrole i verifikacije, a sasvim dovoljna u pogledu, već ranije usvojene razvojne orijentacije nuklearnih sila na mala taktička nuklearna oružja i nosače strategijskih oružja za više bojevih glava male snage. Naravno, nije potrebno ni dokazivati koliko je odsustvo dveju značajnih nuklearnih sila – Kine i Francuske, kod ovog i prethodnog ugovora, predstavljalo ozbiljni nedostatak i ugrožavalo svrhu ustanovljenih obaveza.

Ugovorom o neširenju nuklearnog oružja iz 1968. godine utvrđena je zabrana transfera nuklearnih oružja, odnosno obavezale su se nuklearne sile – potpisnice ugovora da će sprečavati horizontalno širenje nuklearnog oružja. Činjenica da Ugovoru nisu pristupile Kina i Francuska, pa ni mnoge nenuklearne zemlje, ukazivala je još u vreme njegovog potpisivanja da osnovna svrha Ugovora neće biti postignuta. Najkrupnija slabost ovog ugovora, međutim, bila je u tome što nije ograničavao aktivnosti nuklearnih sila u proizvodnji tog oružja. One nisu prihvatile nijednu obavezu kojom bi žrtvovala svoje tadašnje ili buduće kapacitete nuklearnog oružja. Taj ugovor trebalo je da im posluži za obezbeđenje i legalizovanje njihovog apsolutnog monopola nad nuklearnim oružjem i nuklearnom tehnologijom, i za nametanje podređenog i diskriminatorskog položaja nenuklearnim zemljama u pogledu miroljubivog korišćenja nuklearne energije.²⁹

Ugovorom o protivbalističkim raketama od 1972. godine, nuklearne velesile su samo verifikovale obostrano saznanje o besmislenosti daljeg, jalovog i veoma skupog,

²⁸ Od potpisivanja sporazuma o delimičnoj zabrani nuklearnih proba do kraja 1986. godine izvršeno je još 1075 nuklearnih proba, odnosno oko 47 proba u proseku svake godine. Od tog broja najveći deo otpada na SAD (484) i SSSR (412), a ostale su obavile V. Britanija, Francuska, Kina i Indija. Prema: »Disarmament«, Ujedinjene nacije, april 1988.

²⁹ Ova i slične ocene dominirale su na sve tri do sada održane konferencije članica Ugovora o NPT. Vidi šire: M. Mihajlović, *Sprovođenje ugovora o neširenju nuklearnog oružja*, »Međunarodna politika«, br. 855, 16. 09. 1985. str. 30–32.

međusobnog nadmetanja u proizvodnji i razmeštaju protivbalističkih raketa. Razvoj i proizvodnja višeglavih raketa, a posebno onih sa nezavisno usmerenim bojnim glavama (Multiple independently Targetable Re-entry Vehicle – MIRV) u to vreme već su postali realnost, koja je ozbiljno dovođila u pitanje pouzdanost nepokretnih i nedovoljno efikasnih protivbalističkih (Antiballistic Missile – ABM) sistema, pa supersilama nije bilo teško da se relativno brzo i lako dogovore o odustajanju od usavršavanja i zamrzavanja tih sistema.³⁰ Drugim, privremenim sporazumom o ograničenju strategijskih ofanzivnih raketa, iz okvira SALT-1 (Strategic Arms Limitations Talks), predviđeno je privremeno petogodišnje zamrzavanje ukupnog broja stacioniranih kopnenih (Inter-Continental Ballistic Missile – ICBM) i podmorničkih raketa (Submarine Launched Ballistic Missile – SLBM) na obe strane.³¹ Činjenica je, međutim, da se tu nije radilo ni o kakvom faktičkom ograničavanju, već, pre svega, o kontrolisanom preusmeravanju razvoja, proizvodnje i razmeštaja strategijskih ofanzivnih raketa. Štaviše, ostavljajući po strani i izvan domašaja ugovornih odredbi brojne nove sisteme oružja koji su bili u fazi razvoja (rakete sa MIRV, sistemi bombardovanja iz svemira, strategijski bombarderi itd.), supersile su se prećutno sporazumele da međusobno nadmetanje u tom pravcu nastave.

Nastavak SALT pregovora doveo je, u leto 1979. godine u Beču, do potpisivanja SALT-II sporazuma kojim su utvrđena ograničenja i podograničenja ukupnog broja za sve vrste prenosnika strateškog nuklearnog oružja.³² Tim sporazumom, međutim, supersile nisu obuhvatile deo vrlo značajnih sistema (»isturenu liniju odbrane SAD u i oko Evrope«, američke vazduhoplove *FB-111*, sovjetske vazdu-

³⁰ Ugovorom je utvrđeno da svaka strana ugovornica može imati najviše dva ABM položaja (svaki sa po 100 lansirnih rampi i 100 antibalističkih projektila) i to, jedan oko glavnog grada a drugi oko jedne lokacije interkontinentalnih raketa (ICBM). SAD i SSSR su 1974. potpisale Protokol kojim je instaliranje ABM sistema reducirano na po jednu lokaciju u svakoj zemlji.

³¹ Sporazumom je broj ICBM raketa ograničen na 1054 za SAD i 1618 za SSSR, a broj raketa SLBM na 710 (na 44 podmornice) za SAD i 950 (na 62 podmornice) za SSSR.

³² Ukupan broj strateških sredstava ograničen je na 2400 jedinica za svaku stranu a od 1981. godine na 2250 jedinica. U odnosu na taj ukupni limit utvrđena su i sledeća podograničenja: 1320 lansera raketa sa MIRV i teških bombardera sa krstarećim raketama, 1200 balističkih raketa sa MIRV, od čega 820 mogu biti interkontinentalne balističke rakete. Na svakoj ICBM može biti po 10 bojevih glava, na svakoj SLBM do 14 bojevih glava, a teški bombarderi prosečno mogu nositi 28 krstarećih raketa.

hoplove na granici velikog dometa i sl.), niti su postavile ikakva ograničenja u pogledu zamene postojećih savršenijim kopnenim interkontinentalnim raketama, razvoja i proizvodnje krstarećih raketa i drugih balističkih projektila, dakle, brojnih sistema oružja (već postojećih ili u razvoju) koji su već tada bili u žiži njihove strateške preokupacije. Ako se tome doda da su obaveze iz Protokola Ugovora SALT-II³³ prestajale da važe već krajem 1981. godine (SAD uz to nisu nikada ni ratifikovale SALT-II) onda je potpuno jasno da, ni formalno niti faktički, nije bilo nikakvih prepreka za razvoj i usavršavanje sistema oružja koji su činili bitnu komponentu njihovih strategijskih koncepcija, za uvećavanje njihove udarne nuklearne moći i nesmanjeno nadmetanje u naoružavanju.

Jedan od dva neosporno najvrednija međunarodna sporazuma, a koji je istovremeno najsveobuhvatniji je svakako Konvencija o zabrani razvoja, proizvodnje i uskladištenja bakteriološkog (biološkog) i toksičkog oružja i o njegovom uništenju od 1972. godine. Ozbiljni nedostatak ove konvencije proizilazi, međutim, iz činjenice što njome nisu obuhvaćeni i hemijski otrovi, čime su veštački razdvojene dve grupe sredstava ratovanja za koja se, iz brojnih razloga (sličan način upotrebe, sličnost dejstva itd.), smatra da je trebalo da budu jedinstveno obuhvaćena i ugovorno zabranjena. Tome su se najviše suprotstavljale SAD, bar toliko koliko se protive sveobuhvatnom definisanju hemijskog oružja u toku sadašnjih pregovora na izradi konvencije o zabrani tog oružja u okviru Konferencije UN o razoružanju u Ženevi.³⁴

Što se tiče svih ostalih međunarodnih sporazuma o razoružanju (izuzev poslednjeg u hronološkom nizu – sporazuma o uništenju raketa srednjeg i kraćeg dometa iz 1987) vidljivo je, već na prvi pogled, da se supersile nisu odrekle ničeg suštinskog, niti su prihvatile bilo kakva ograničenja u pogledu vlastitog naoružavanja, osim mera na

³³ Protokolom sporazuma bilo je zabranjeno raspoređivanje mobilnih ICBM, krstarećih raketa, dometa preko 600 km koje se lansiraju sa zemlje i mora i balističkih raketa vazduh-zemlja.

³⁴ Smatra se da je otpor SAD ne samo sveobuhvatnom definisanju već i nekim drugim pitanjima hemijskog oružja (zabrana proizvodnje, verifikacija uništenja, redosled uništenja i sl.) motivisan nastojanjima da se onemogući da buduća konvencija o hemijskom oružju obuhvati i one aktivnosti i materije vezane za tzv. binarno oružje, koje SAD prema nekim procenama već proizvode.

koje su već bile prinuđene upravo multiplikacijom svojih vojnih aktivnosti i nesmanjenim nadmetanjem u naoružavanju (zabrana naoružavanja morskog dna, mere sigurnosti protiv slučajne upotrebe nuklearnog oružja, otklanjanje rizika od nuklearnog rata, mere pouzdanosti u vezi sa svrhom vojnih manevara itd.).

Najzad, sa sovjetsko-američkim sporazumom o uništenju raketa srednjeg i kraćeg dometa od 1987. godine, čovečanstvo je dobilo prvi, da sada jedini sporazum o stvarnom nuklearnom razoružavanju. Njime se, kao što je poznato, predviđa uništenje dve kategorije veoma efikasnog ali i destabilizirajućeg nuklearnog oružja ne samo u odnosima supersila i blokovskih koalicija, već i u sveukupnim odnosima u Evropi i svetu u celini. S te strane, vrednost Sporazuma i njegove moguće političko-psihološke posledice na stanje međublokovskih odnosa pa i šire, svakako se ne mogu osporiti. Činjenica je međutim, da je tim sporazumom predviđeno uništenje tek 4-5 odsto ukupno raspoloživih nuklearnih potencijala, od kojih se najveći deo nalazi još uvek u posedu dveju svetskih supersila. Da li se na naoružanju koje je preostalo može zasnivati bezbednost država? Je li to uopšte pouzdana osnova za optimizam u pogledu unapređivanja međunarodne bezbednosti, a u tom kontekstu posebno, bezbednosti malih država među kojima i Jugoslavije?

NAORUŽAVANJE KAO ČINILAC BEZBEDNOSTI SAVREMENIH DRŽAVA

Da bi se valjano odgovorilo na prvo od dva napred postavljena pitanja, neophodno je sagledati današnje stanje naoružanosti sveta, odnosno ono stanje u kojem savremeno čovečanstvo, i pored brojnih sporazuma o razoružanju, još uvek živi, a čijem su profilisanju odlučujuće doprinele upravo svetske sile.

Uprkos velikim i prerano optimističkim očekivanjima znatnog dela svetske javnosti da bi sovjetsko-američki sporazum o uništenju raketa srednjeg i kraćeg dometa iz 1987. godine mogao označiti definitivno otvaranje procesa razoružavanja, upravo u toj i 1988. godini, svetske supersile (i ne samo one) nastavile su gotovo nepromenjenim tempom

međusobno nadmetanje u naoružavanju i, posebno, modernizaciju svojih strategijskih nuklearnih arsenala.

Sjedinjene Američke Države su, u nekadašnjim modifikovanim silosima za rakete Minutmen, već instalirale 39 interkontinentalnih balističkih raketa *MX Pismejker* sa MIRV-ima (svaka je opremljena sa po 10 bojnih glava), a do kraja 1988. godine treba da bude raspoređeno još 50 takvih raketa.³⁵ Uprkos tehničkim problemima³⁶ već sada je kompletirana flota nuklearnih bombardera *B-1B* sa 74 operativna i 25 rezervna bombardera, a nastavlja se i opremanje bombardera *B-52* nuklearnim krstarećim raketama. Broj raketnih podmornica na nuklearni pogon i balističkih projektila koji se lansiraju s podmornica (SLBM) u osnovi je ostao nepromenjen, ali su SAD već otpočele sa naglašenim demonstriranjem letova raketa *Trident II D-5*.³⁷ Procenjuje se da su SAD samo u 1987. godini povećale broj nuklearnih bojnih glava za oko 1000 jedinica, a malo je razloga verovanju da u narednim godinama broj novih nuklearnih bojnih glava neće premašiti broj onih predviđenih za uništenje sovjetsko-američkim sporazumom iz 1987. godine.

Na drugoj strani, SSSR je nastavio modernizaciju svoje podmorničke flote (uvođenjem podmornica tipa *Delta IV*) i opremanjem podmornica novim balističkim projektilima *SS-N-23* (sa 10 MIRV).³⁸ Daljim instaliranjem novih mobilnih interkontinentalnih balističkih raketa *SS-25* sa jednom bojom glavom, SSSR zamenjuje starije *SS-11*, pa je ukupan broj ICBM ostao uglavnom na istom nivou, ali je zato ubrzanom proizvodnjom (i uvođenjem, prema nedovoljno pouzdanim informacijama) *SS-X-24 Scalpel* (mobilna ICBM sa deset bojnih glava) već bitno uvećao svoj strateško nuklearni arsenal. Neznatno je povećao snage srednjedometnih bombardera,³⁹ a brojnost snaga strategijskih

³⁵ Podaci su uzeti iz Izveštaja Međunarodnog instituta za strategijske studije, AFP Rojter, AP, London, 18. oktobra 1988. godine.

³⁶ Radi se o problemima u vezi s elektronskim protivdejtstvom, praćenjem terena i nekim sistemima koji su znatno ograničili broj potpuno spremnih bombardera za efikasno dejstvo.

³⁷ Ceni se da samo jedna američka nuklearna podmornica, opremljena raketama tipa *Trident* nosi razornu moć jednaku 5000 bombi tipa *Hirošima*, što je dovoljno za uništenje celog jednog kontinenta.

³⁸ Pregled Centra za strategijske studije 1988/I, str. 223.

³⁹ Povećanje od oko 10 odsto snaga srednjedometnih bombardera nastalo je uvođenjem dodatnih 20 *TU-26 Backfire*, 32 *TU-16 Badger G* i 5 *Tu-22 Blinder* (Prema: Pregledu centra za strategijske studije, 1988/I, str. 224).

bombardera ostala je uglavnom neizmenjena. Međutim, činjenica da i Sovjetski Savez nastavlja opremanje svojih strategijskih bombardera krstarećim raketama (SAD su taj proces otpočele znatno ranije), nedvosmisleno svedoči i o njegovoj neprekinutoj težnji za donaoružavanjem i održavanjem balansa sa suparničkom stranom i u ovoj komponenti strategijskih nuklearnih snaga.

Očito je, dakle, da su obe supersile okrenute daljoj modernizaciji i jačanju svojih strategijskih nuklearnih potencijala i pored saznanja da stanje relativne (i asimetrične) ravnoteže ne mogu ozbiljnije poremetiti. Opsednutost logikom ravnoteže privodi ih uvek iznova k toj ravnoteži, ali stalno na sve višem stupnju naoružanosti. To, uostalom, dovoljno ilustrativno potvrđuju podaci o odnosu njihovih strategijskih nuklearnih snaga (prema definisanim osnovama za pregovore START u Ženevi) koje navodi Međunarodni institut za strategijska istraživanja u Londonu u svom izveštaju od 18. oktobra 1988. godine:

	SAD	SSSR
1. ICBM (interkontinentalna raketa sa bazom na kopnu) – raspoređeni lanseri – broj bojnih glava	1000 2373	1386 6412
2. SLBM (interkonitentalna raketa na podmornicama) – raspoređeni lanseri – broj bojnih glava	640 5632	942 3378
3. BOMBARDERI – broj bojnih glava koje nose	362 1784	175 805
UKUPNO: – LANSERA – bojnih glava	2002 9782	2503 10595

Međutim, na osnovu drugačijeg kriterijuma izbora podataka dobila bi se i drugačija slika kvantitativnog odnosa strategijskih snaga,⁴⁰ koja, međutim, nipošto ne bi dovela u pitanje opšti zaključak o balansu strategijskih arsenala supersila.

Poseban značaj i specifičnu težinu sa stanovišta našeg centralnog pitanja – bezbednosti malih zemalja, ima svakako činjenica da supersile i njihove blokovske koalicije ne

⁴⁰ Tako npr. prema definisanoj osnovi SALT-a SAD raspolazu sa ukupno 14.637 bojnih glava (2373 na ICBM, 6656 na SLBM i 5608 na bombarderima) a SSSR sa 11.694 bojnih glava (6.412 na ICBM, 3.662 na SLBM i 1.620 na bombarderima).

iskazuju ozbiljniju spremnost da pristupe znatnijoj redukciji konvencionalnih snaga i naoružanja, tj. onih snaga i oružja koja su bila i još uvek jesu osnovna sredstva faktičkog ugrožavanja bezbednosti malih zemalja. Štaviše, i pored činjenice da od ukupnog broja vojnika pod oružjem u svetu oko 1/3 otpada na supersile i njihove blokovske koalicije i blizu 2/3 ukupnih svetskih arsenala konvencionalnog oružja⁴¹, neodoljivo se nameće utisak da su upravo pregovori o smanjenju strateških nuklearnih oružja (Strategic Arms Reduction Talks – START) u Ženevi i nedavni sovjetsko-američki sporazum o uništenju operativno-taktičkih raketa otvorili i podstakli procese daljeg razvoja i modernizacije njihovih konvencionalnih snaga, a u okviru toga posebno jačanja snaga za brze intervencije, preispitivanje postojećih i oblikovanje novih ratnih doktrina (poput američke doktrine sukoba niskog intenziteta ili tzv. udara sa distance)⁴² koje su, pre svega, namenjene ugrožavanju bezbednosti malih, nesvrstanih i nerazvijenih zemalja.

Nije nepoznata činjenica da su već i dosadašnjim razvojem i modernizacijom proizvedene i uvedene u operativnu upotrebu takve klase konvencionalnih oružja koja se, po svojoj ubojitosti i rušilačkoj moći, gotovo sasvim približavaju nuklearnom oružju supermale i male snage.⁴³ Ako se tome doda da supersile i blokovi raspolažu najvećim delom svetskih arsenala hemijskog i drugih oružja za masovno uništavanje⁴⁴, sasvim je osnovano pitanje koja je svrha takvog naoružavanja i ima li ono ikakve veze sa bezbednošću država koje mu pribegavaju. U kakvoj je logičkoj vezi takav proces sa istovremenim procesom razoružavanja

⁴¹ Prema analizi objavljenoj u godišnjaku Instituta za stratezijske studije u Londonu »Military Balance 1987–1988«, krajem 1987. godine u svetu je bilo: oko 28 miliona vojnika pod oružjem u operativnim jedinicama svih vidova oružanih snaga, oko 155.000 tenkova 38.000 borbenih aviona i više od 5.000 ratnih brodova raznih klasa i namene.

⁴² O osnovama i značenju te strategije vidi šire: Admiral flote Branko Mamula, *Odbrana malih zemalja*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1988, str. 175–183.

⁴³ Pored pojave novih vrsta konvencionalnog oružja, ceni se da je višestruko povećana i ubojna moć klasičnih oružja (kod nekih i do 100 puta), s tendencijom daljeg porasta. Vidi šire: *Isto*, str. 140–155.

⁴⁴ U okviru tih oružja, posebno opasnim smatra se binarno hemijsko oružje. Stokholmski međunarodni institut za istraživanje mira ceni da su SAD krajem 1987. godine već otpočele proizvodnju tog oružja, a da SSSR takođe ima pripremljene zalihe binarnog gasa za punjene (procene se kreću od 20 do 800 hiljada tona).

u kome, opet, glavnu reč imaju supersile i kome su, prema sopstvenim priznanjima, iskreno naklonjene radi jačanja međunarodnog mira i bezbednosti?

Poznato je da su se naoružanje i vojna snaga uopšte oduvek smatrali pouzdanim i najefikasnijim sredstvima za odvracanje agresivne sile i zaštitu nacionalne bezbednosti država. Države su se oduvek međusobno procenjivale ne samo kao partneri u miroljubivoj saradnji, već i kao mogući protivnici u ratu i saglasno takvim procenama (naravno ne samo njima), određivale intenzitet i stupanj svog naoružavanja. U tom procesu se uglavnom težilo da se vlastitim nivoom naoružanosti i ukupne vojne moći mogući protivnik nadmaši ili da se, ako to nije moguće, bar sa njim izjednači.

Kako, međutim, objasniti da, nasuprot verovanju supersila i blokova u svemoć nuklearnog oružja, gomilanje i razvoj novih arsenala drugih oružja za masovno uništavanje i konvencionalnog naoružavanja, većina malih država garancije sopstvene nacionalne bezbednosti ne vide i ne traže u nuklearnom naoružavanju. Štaviše, i nuklearno nadmetanje i trku u naoružavanju uopšte smatraju jednim od osnovnih činilaca ugrožavanja svetskog mira i međunarodne bezbednosti. Otkuda takva odbojnost malih država prema nuklearnom naoružanju i naoružavanju uopšte kao instrumentima zaštite nacionalne i međunarodne bezbednosti? Kako je moguće da se one, i pored uverenja u sve opasnosti koje sobom nosi nadmetanje u naoružavanju supersila i blokova, stalno pouzdaju u druge, obično nemerljive elemente vojne moći, za koje smatraju, a i istorijsko iskustvo to potvrđuje, da i pred višestrukom nadmoćnošću agresora u nivou naoružanosti obezbeđuju efikasnu zaštitu nacionalne bezbednosti. Doduše i te države se, polazeći od »prirodnog« prava na samoodbranu i oslanjajući se na Poveljom UN ustanovljeno pravo država na individualnu i kolektivnu samoodbranu, nužno naoružavaju radi zaštite svoje nacionalne bezbednosti. To pravo na samoodbranu i adekvatno, nužno naoružavanje ne pretpostavlja niti ima ikakve veze sa trkom u naoružavanju supersila i blokova. Isto tako, nuklearno nadmetanje i sadašnji nivo naoružanosti supersila uopšte teško da ima ikakve stvarne veze sa interesima zaštite njihovih nacionalne bezbednosti.

Prema nekim naučnim studijama, objavljenim u SAD, i drastično smanjenje nuklearnih arsenala i ukupne vojne

moći SAD očuvalo bi neokrnjenom njenu nacionalnu bezbednost i sposobnost odvracanja, čak i kada suparnička velesila ne bi uzvratila proporcionalnim smanjenjima.⁴⁵ Malo je verovatno da analize vojnog potencijala i stvarnih potreba nacionalne bezbednosti druge supersile ne bi dovele do sličnih pa i istovetnih zaključaka. Nasuprot tome, veoma je rašireno mišljenje da je sama razornost nuklearnog oružja do sada sprečila njihovu vlastitu upotrebu i izbijanje svetskog nuklearnog rata. Činjenica je, takođe, da su supersile i blokovi, svojim nadmetanjem u naoružavanju, već odavno dostigle stanje relativne ravnoteže i sposobnost efikasne nuklearne odmazde (u slučaju eventualnog, iznenadnog »prvog udara« protivnika), održavajući istovremeno i neophodni, minimalni stepen stabilnosti svojih bilateralnih odnosa radi izbegavanja nuklearne konfrontacije i rata u kome ne bi bilo ni pobednika ni poraženih. Ako je sve to istinito, čemu onda njihovo dalje i neobuzdano nadmetanje u usavršavanju postojećih i proizvodnji novih sistema oružja (nuklearnih i konvencionalnih) kad se time samo neizbežno reprodukuje to isto stanje (balansa) na sve višem nivou naoružanosti? Teško da se takvo stanje može održavati u nedogled.

Konstituisanje stanja relativne ravnoteže snaga na sve višem nivou naoružanosti, stalno prati ne smanjivanje već povećavanje straha, nepoverenja i osećaja ugroženosti bezbednosti jedne u odnosu na drugu suparničku stranu. To je prvi i najmanji razlog za odustajanje od ravnoteže snaga i zaštite nacionalne bezbednosti na takvom sistemu. Činjenica je da supersile, stalnim oživljavanjem trke u naoružavanju, nikada nisu stvarno stremile izjednačavanju i uravnotežavanju snaga, već nadjačavanju suparničke strane. Njihove pojedinačne težnje ipak su kao rezultat imale relativno uravnoteženje snaga (apsolutno uravnoteženje je stvar utopije) ali i gomilanje straha i nepoverenja.

Da li se, međutim, u budućnosti može isključiti nastajanje takve situacije u kojoj će prvi (ili »preventivni«) nuk-

⁴⁵ Rezultati tih studija saopšteni su na skupu Međunarodnog instituta za stratejske studije u Vilijemzburgu, u SAD, 1983. godine. Vidi: »International Affairs«, No. 1, 1983/84, str. 173; Boston Study group, »The price of Defence: A New Strategy For Military Spending« Times Booko, New York, 1979; T. Gervasy, »Arsenal of Democracy II American Military Power in the 1980. S and the Origins of the New Cold War«. (Third Printing), Grove Press, New York, Decembar 1982, str. 24-28.

learnu udar biti moguć ili će se bar činiti kao moguć, a obostano uništenje izbegnuto, i u kojoj neće biti ni tehničke ni političke osnove za očuvanje sadašnje tzv. bipolarnu kriznu stabilnosti. Zar u Reganovoj »Strateško-odbrambenoj inicijativi« i na njoj zasnovanom, američkom programu razvoja i proizvodnje kosmičkog oružja, nije sadržana takva vizija, bez obzira na argumente kojima se ovakav projekat racionalizuje i opravdava? Ne samo da se ne može isključiti, već se može predvideti nastajanje i takvih situacija u kojima će biti umnožene opasnosti pogrešnih procesa (zabluda), slučajnih tehničkih grešaka, »lažnih uzbuna«, nuklearnih udesa, slučajeva manijastva, pa i sve drastičnijeg sužavanja vremena za razlikovanje »greške« ili manijakalnog poteza od namere. Nikakva nuklearna strategija ne može naći racionalan odgovor takvim izazovima, u takvom svetu bi »racionalno« nuklearno odvratanje postalo nemoguće, a rat bi postao neizbežan.⁴⁶

Upravo u tim činjenicama je jedan od krupnih razloga za suprotstavljanje naoružavanju. Nuklearno i drugi vidovi oružja za masovno uništavanje, kada bi i bili upotrebljeni, nipošto ne bi mogli imati svojstvo racionalnih sredstava politike. Nepovratni karakter štetnosti, tj. katastrofalnih posledica koje bi eventualna upotreba postojećeg oružja imala za čovečanstvo,⁴⁷ dovoljan su razlog za odustajanje supersila od daljeg nadmetanja u naoružavanju. Ništa manji razlog zbog kojeg bi se dalja besomučna trka u naoružavanju morala zaustaviti, jesu višestruko negativne ekonomske i socijalne posledice koje ona ima i za države koje je diktiraju i za međunarodnu zajednicu u celini. O tome je već napisano obilje analiza i studija i izrađeno toliko mnogo komentara i podataka da bi svaka dalja argumentacija zaista izgledala suvišnom.

Svi ovi razlozi i činjenice nisu nepoznati supersilama i blokovima, pa to još uvek nije bilo dovoljno da ih odvra

⁴⁶ Na tu opasnost ukazuju, na različite načine i u različitom obimu, mnogi poznati vojni stratezi i svetski teoretičari. Vidi: *Naoružanje i razoružanje u nuklearnom dobu*, str. 82; 118–123.

⁴⁷ U mnogim naučnim studijama o upotrebi nuklearnog oružja, upozorava se na opasnost globalne biološke i klimatske katastrofe (fenomen tzv. nuklearne zime) ali i priznaje nemoć u predviđanju sveukupnih, trajnih posledica upotrebe nuklearnog oružja za život na zemlji. O tome vidi: UN General Assembly Document No. A/35/392.

od daljeg naoružavanja i prikloni ih bespovratnom procesu stvarnog razoružavanja. Očito je, dakle, da trka u naoružavanju nije izgubila svoj smisao čim mu supersile i blokovi i dalje pribegavaju. Osnovni smisao trke u naoružavanju, međutim prvenstveno proizlazi iz činjenice što je oružje postalo političko sredstvo (iako je i dalje ostalo sredstvo ratovanja), odnosno sredstvo za ostvarivanje političkih interesa u međunarodnoj zajednici koji su kod supersila globalni pa je sasvim »prirodno« da im je potreban stalno viši nivo naoružanosti. Supersile su, sticajem objektivno-istorijskih okolnosti ali i delovanjem (u okviru kojeg i primenom direktnog nasilja), stekle određene privilegovane pozicije u svetu, pa su i takve pozicije (ili bar deo njih) identifikovale sa osnovnim dobrima, tj. elementima svoje globalne nacionalne bezbednosti. Naoružavanje i sticanje sve veće vojne moći im se čini, još uvek, efikasnim sredstvom za zaštitu tih privilegovanih pozicija, čije je posedovanje drugim manjim državama dopušteno u mnogo skromnijoj meri ili, uglavnom, isključeno. Mada je i samo nuklearno zastrašivanje prvenstveno namenjeno »bipolarnom svetu«, ono je objektivno i neizbežno okrenuto prema svim zemljama i podriivanju međunarodne bezbednosti. Nema nikakve sumnje, dakle, da nadmetanje supersila i njihovih blokovskih koalicija u naoružavanju i održavanje balansa na sve višem nivou naoružanosti pretvara obe suparničke strane u »zarobljenike lavirinta« kojeg su same izgradile, a ostale izvanblokovske i nesvrstane zemlje u njihovog »kolektivnog taoca«. Pristup i koncept razoružavanja, kojima su one još uvek privržene, u stalnom su i beznadežnom zakašnjenju za procesom naoružavanja i njima se taj proces ne može zaustaviti. Međutim, i u tom i takvom »lavirintu«, nuklearne velesile se još uvek nekako snalaze i osećaju manje neugodno od drugih nenuklearnih a naročito malih zemalja. Drugim rečima, trka u naoružavanju pa i dosadašnji pristup razoružavanju u suštini odražavaju kolektivnu premoć supersila, koje za sada ne mogu nadvladati jedna drugu ali se osećaju slobodnim da svoje globalne »nacionalne« interese zadovoljavaju na račun nacionalne bezbednosti drugih, najčešće malih nesvrstanih zemalja i zemalja u razvoju. Sta u takvom ambijentu mogu i moraju da čine male zemlje i u čemu one mogu da traže garancije efikasne zaštite sopstvene nacionalne bezbednosti?

BEZBEDNOST MALIH ZEMALJA OSLONCEM NA KONCEPT UNIVERZALNE MEĐUNARODNE BEZBEDNOSTI

Odbijajući pridruživanje blokovskim savezima i njihovom konceptu međunarodne bezbednosti (utemeljenom na ravnoteži snaga), nesvrstane zemlje su se, već pri izlasku na međunarodnu scenu, opredelile za originalan pristup u konstituisanju teorije i prakse ostvarivanja međunarodne bezbednosti, vezujući ga prvenstveno za nepristrasno sagledavanje i rešavanje problema poverenja među državama. U osnovi te nove, kasnije dograđivane mada ne i potpuno oblikovane, koncepcije međunarodne bezbednosti, jeste uverenje o neracionalnosti upotrebe sile i neophodnosti njenog isključivanja iz međunarodnih odnosa, kao i realne mogućnosti ostvarivanja međunarodne bezbednosti na nužno novim temeljima. Uverenje o neracionalnosti upotrebe sile proizlazi iz bar dva bitna iskustva savremene epohe. Prvo, da se privremeno stečena preimućstva i privilegije, stečeni upotrebom sile, ne mogu trajno sačuvati, ali mogu uzrokovati nepovoljne posledice – po onoga ko se silom okoristio i po čovečanstvo u celini. Drugo, upozorava da i u situacijama preterano nesrazmernog odnosa snaga, u krajnjem ishodu, sila postaje nemoćna u sudaru sa moralnom snagom naroda, gde i kada je spreman da joj se suprotstavlja. I prvo i drugo iskustvo su ubedljivo potvrdili, i još uvek potvrđuju, brojni primeri antikolonijalnih i oslobodilačkih pokreta naroda za nezavisnost i zaštitu svoje nacionalne bezbednosti (Jugoslavije, Alžira, Vijetnama, Kube, Kampučije, Nikaragve itd.). Š druge strane, realne mogućnosti za ostvarivanje međunarodne bezbednosti na novim osnovama proizlaze iz već potvrđene prakse izgrađivanja poverenja i ponašanja država oslobođenih ideoloških, političkih i svih drugih predrasuda i ograničenosti. Poverenje i racionalno ponašanje zaista postoji kod velikog broja nesvrstanih zemalja, između njih i znatnog broja drugih pa i blokovskih zemalja, susednih pa i međusobno veoma udaljenih država koje, inače, ne žive u idiličnom miru, ali i ne posežu za silom da bi ugrožavale nacionalnu bezbednost drugih.

Sledeći temeljni postulat, važan za razumevanje te nove »nesvrstane« koncepcije međunarodne bezbednosti, jeste uverenje da različitosti između država, raznolikost

političkih sistema, ekonomija, ideologija, religija i kultura mogu da budu predmet različitih mišljenja i opredeljenja, ali nemaju značaj nužnih razloga za međunarodno sukobljavanje država. Nacionalne osobenosti i raznolikosti država su ne samo bitne komponente (pored nezavisnosti, integriteta i drugih vrednosti) nacionalne bezbednosti nego i osnovni ambijent i bitna pretpostavka njihovog napretka. Svaki pokušaj ideologizacije tih različitosti, spoljnog unošenja »reda« u njima i »usrećivanja« drugih naroda i država sredstvima sile nije ništa drugo do agresija nad napretkom.⁴⁸

U savremenoj epohi sve tešnje međuzavisnosti i povezivanja naroda i država, objektivno je nemoguće (a i nepotrebno) da se izbegne proces internacionalizacije različitosti. Upravo na tim uverenjima i činjenicama zasniva se aktivna miroljubiva koegzistencija kao osnova odnosa i način života naroda i država, koja ne samo da pretpostavlja već i u praksi potvrđuje mogućnost poverenja uprkos različitosti, prožimanje i aktivnu saradnju a ne pasivno iščekivanje i trpljenje, neizbežnost uticaja, prožimanja i afirmacije opštih ljudskih vrednosti ne silom već njima samima i nužnost mirnih promena u međunarodnoj zajednici i svakoj njenoj članici ponaosob.⁴⁹ Među nesvrstanim zemljama prevladuje osnovano shvatanje da će se promene i napredak u pojedinim državama, ukoliko su rezultat autentičnog razvoja, prenositi i na međunarodnu zajednicu u celini na način i sredstvima koji ne pripadaju arsenalu politike sa pozicija sile.⁵⁰ Tamo gde su težnje za promenama i napretkom rezultat autentičnih društvenih uslova i izražavanja interesa moćnih i autentičnih društvenih snaga, smisao i značaj, domašaj, kao i podršku takvim promenama sa strane određivaće sama snaga autentičnosti. Očigledno je da poverenje i aktivna koegzistencija kao osnove te nove koncepcije međunarodne bezbednosti, za čije se ostvarivanje zalaže ogromna većina, pre svega nesvrstanih zemalja, podrazumeva sasvim određeno miroljubivo i konstruktivno ponašanje država, kojim će jačati međunarodna bezbednost kroz istovremenu zaštitu i unapređivanje nacionalne

⁴⁸ Vidi šire: Edvard Kardelj, *Međunarodni odnosi i nesvrstanost*, izbor iz dela, knj. VI, IC »Komunist«, Beograd, 1979, str. 45–93.

⁴⁹ Vidi: *XI kongres SKJ* – referat i završna reč predsednika SKJ J. B. Tita, rezolucije, Statut SKJ, IC »Komunist, Beograd, 1978, str. 192, 196, 207. i 210.

⁵⁰ Vidi: Edvard Kardelj, *Socijalizam i rat*, »Kultura«, Beograd, 1960, str. 131. i dalje.

bezbednosti svih i svake države pojedinačno. Samo tako može se govoriti o stvarnoj, *univerzalnoj međunarodnoj bezbednosti*.

Na žalost, u savremenom trenutku, takvo željeno ponašanje država neretko izostaje i nije svuda izvesno. Procesi unutrašnjih promena i internacionalizacije često se koriste ili se pretvaraju u nasilno »usrećivanje« drugih naroda i država, u agresivno nametanje uniformnih modela (političkog i ekonomskog sistema, slobode, demokratije, ljudskih prava, kulture itd.) što nije ništa drugo do nastojanje da se »globalni nacionalni interesi« pojedinih država (koji nemaju nikakve veze sa interesima njene nacionalne bezbednosti) ostvaruju na račun ugrožavanja nacionalne bezbednosti drugih, uglavnom malih država. Nije teško prepoznati da su teorija i politika interesnih sfera, blokovska politika i sistem ravnoteže snaga, trka u naoružavanju supersila, strategija posrednog nastupanja i specijalni rat, doktrina sukoba niskog intenziteta i drugi slični fenomeni samo sintetizovani izrazi i specifični oblici ispoljavanja takvog ponašanja država, tj. politike sa pozicija sile u savremenim međunarodnim odnosima.

U takvoj situaciji, kada se još uvek (pa i u doglednoj budućnosti) mora računati sa pojavama otvorenih ili prikrivenih, direktnih ili indirektnih nasrtaja supersila i blokova ili ma kojih drugih regionalnih agresivnih sila na bezbednost nesvrstanih, i uglavnom malih zemalja, ove ne samo da mogu već i moraju da koriste poznata, oprobana i, manje ili više, efikasna sredstva zaštite svoje nacionalne bezbednosti, a time i izgradnje i unapređivanja univerzalne međunarodne bezbednosti. Među njima se posebno izdvajaju izgradnja i razvoj svojih sistema nacionalne odbrane uz oslonac na vlastite snage, i međusobna saradnja i pomoć malih zemalja u jačanju tih sistema kao specifičnih i legitimnih oblika zaštite njihove nacionalne bezbednosti i nerazdvojnih elemenata sistema kolektivne bezbednosti Ujedinjenih nacija. Ti elementi su, na izvestan način, sastavni deo novog koncepta opšteg i potpunog razoružanja koje je, zahvaljujući naporima nesvrstanih zemalja, verifikovala Generalna skupština Ujedinjenih nacija na svom prvom specijalnom zasedanju o razoružanju 1978. godine, usvajanjem Deklaracije i Programa akcije za razoružanje⁵¹

⁵¹ Tekst tih dokumenata videti u: *Spoljnopolitička dokumentacija*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, br. 6/1978, str. 474-488.

Tim dokumentima formulisani su principi, ciljevi, prioriteti i konkretne mere razoružavanja kojima će međunarodna zajednica težiti i definisan zadatak Konferenciji UN za razoružanje u Ženevi da, na osnovu toga, izradi sveobuhvatni program razoružavanja.⁵²

Rukovodeći se upravo dokumentima usvojenim na Prvom specijalnom zasjedanju o razoružanju, nesvrstane zemlje polaze od stava da proces razoružavanja mora biti utemeljen na striktnom poštovanju principa Povelja UN i drugih opštepriznatih načela međunarodnog prava koja se odnose na održavanje međunarodnog mira i bezbednosti. Nijedna država ne bi mogla da prihvati razoružanje ukoliko pouzdano računa ili bar sumnja da spoljnom pretnjom ili primenom sile mogu biti ugroženi njena nezavisnost, suverenost i teritorijalni integritet. Ne treba ni dokazivati da se u takvom položaju nalaze uglavnom nesvrstane zemlje, koje su prinuđene da oslonac za svoju bezbednost potraže u naoružavanju a ne u razoružanju. U tom smislu, a saglasno Povelji UN i Deklaraciji UN o načelima međunarodnog prava o prijateljskim odnosima i saradnji država od 1970. godine, one imaju ne samo pravo nego i dužnost da preduzimaju pojedinačne napore ili da se kolektivno ispomažu pri izgađnji svojih odbrambenih sistema, tj. svojih sistema nacionalne bezbednosti.⁵³ Saglasno tome, nesvrstane zemlje su se Političkom deklaracijom, usvojenom na Osmom samitu u Harareu 1986. godine, obavezale da će jačati mere kolektivne akcije, solidarnosti i međusobne pomoći sa zemljama koje se suočavaju s pretnjama agresije protiv njihovog suvereniteta, razvoja i bezbednosti.⁵⁴ Od tada, pri-

⁵² Osnovne elemente za izradu Sveobuhvatnog programa opšteg i potpunog razoružanja, sačinila je još 1979. Komisija UN za razoružanje, a Generalna skupština UN je taj dokument usvojila iste godine i uputila ga Konferenciji UN za razoružanje u Ženevi, da na osnovu njega izradi Sveobuhvatni program razoružanja do Drugog specijalnog zasjedanja Generalne skupštine o razoružanju. Taj zadatak, međutim, Konferencija nije uspjela da obavi ni do Drugog (1982) ni do Trećeg specijalnog zasjedanja, uglavnom, zbog opstrukcije blokovskih zemalja.

⁵³ Članom 51. Povelje UN utvrđeno je pravo država na individualnu i kolektivnu samoodbranu, a Deklaracijom od 1970. (posebno načelima »Dužnosti saradnje država« i »Ravnopravnost i samoopredeljenja država«) koja se smatra sastavnim delom međunarodnog prava, predviđeno je i pravo i dužnost naroda i država da upotrebe sva sredstva (uključujući i oružanu borbu), da traže ili primaju pomoć, ukoliko se agresijom i silom uopšte ugrožava njihova nezavisnost ili im se onemogućava ostvarivanje prava na samoopredeljenje.

⁵⁴ *Završni dokument, Politička deklaracija, »Međunarodna politika, br. 875 od 16. 11. 1986. str. 63.*

metna su i opravdana nastojanja nesvrstanih zemalja i zemalja u razvoju da prošire i unaprede saradnju i međusobnu pomoć na vojnoekonomskom, tehničko-tehnološkom i drugim poljima, mada to još uvek ne zadovoljava potrebe tih zemalja, niti su u tom pogledu iskorišćene sve komplemetarne mogućnosti kojima one raspolažu. Jugoslavija je, i pored velikih i dugotrajnih ekonomskih teškoća sa kojima se suočava, objektivno u takvoj poziciji da znatni deo svojih naučnih kadrovskih i tehničko-tehnoloških potencijala i kapaciteta namenske proizvodnje angažuje ne samo za potrebe opremanja i modernizacije svojih oružanih snaga već i za ostvarivanje solidarnosti i saradnje sa prijateljskim nesvrstanim malim zemljama, pogotovo onim čija se bezbednost permanentno ugrožava, ali su im mogućnosti za oslanjanje na sopstvene snage još uvek veoma skromne.⁵⁵ Osnovano se može pretpostaviti da će se, krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina, Jugoslavija suočiti sa potrebama (pa i zahtevima nesvrstanih zemalja) za jačanjem svoje uloge i većim doprinosom na tom području.⁵⁶

U oblasti bezbednosti i razoružanja, međunarodna zajednica trpi teške posledice konfrontacije i rivalstva supersila i njihovih blokovskih saveza. Težnja je supersila da svojim međusobnim odnosima i interesima potpuno uslove sudbinu napora čovečanstva koji su usmereni ka razoružanju i jačanju međunarodne bezbednosti. U situacijama krize njihovih međusobnih odnosa, pregovori o razoružavanju po pravilu bivaju blokirani, a forumi za pregovaranje se pretvaraju u arenu međusobnog optuživanja i sukobljavanja. U periodima relativnog poboljšanja njihovih odnosa, na scenu stupaju bilateralizam pregovaranja i potiskivanje u drugi plan uloge svih ostalih država, a multilateralni mehanizmi pregovaranja obično se svode na potvrdu rezultata njihovih bilateralnih dogovora. Nijedna od tih situacija nije pozitivna ni prihvatljiva za ogromnu

⁵⁵ O ekonomskoj, naučnotehničkoj, finansijskoj, vojnoprivrednoj i drugim aspektima saradnje malih zemalja u funkciji jačanja njihovih odbrambenih sposobnosti i ograničavajućim faktorima te saradnje, vidi šire: B. Mamula, *Obrana malih zemalja*, str. 267–291.

⁵⁶ Tu se, pre svega, misli ne samo na već stečeni renome Jugoslavije kao zemlje sa značajnim naučnim, tehničko-tehnološkim i proizvodnim potencijalima i njen ugled kao primamljivog poslovnog partnera, već i na ulogu (domaćina predstojećeg Samita nesvrstanih) koju će ona imati u pokretu nesvrstanih u narednom razdoblju.

većinu država, a posebno za nesvrstane zemlje. Otuda njihovo zalaganje za priznavanje i efikasno ostvarivanje centralne uloge i primarne odgovornosti Ujedinjenih nacija na polju razoružavanja, koje podrazumeva ne samo prvenstveno i maksimalno korišćenje tela za multilateralno pregovaranje o razoružavanju (Konferencije UN o razoružanju u Ženevi) već i obavezu država da redovno obaveštavaju Ujedinjene nacije o svim jednostranim, bilateralnim ili regionalnim naporima koje bi one, izvan njenih okvira, preduzimale na polju razoružavanja. Jasno je da se ova obaveza prvenstveno tiče supersila i njihovih bilateralnih pregovora o pojedinim pitanjima razoružavanja, o kojima su do sada, veoma retko i nevoljno, obaveštavale Organizaciju UN a još ređe prihvatale njene inicijative.

Centralna uloga i prvenstvena odgovornost Ujedinjenih nacija, međutim, ne bi bile ostvarene ukoliko se ne bi poštovalo načelo prava i dužnosti svih država da ravnopravno učestvuju u pregovorima o razoružavanju i u njegovom sprovođenju. Ovo načelo proizlazi kako iz globalnih implikacija trke u naoružavanju i nedeljivost mira i međunarodne bezbednosti, tako i iz »prirodne« zainteresovanosti svake države za rešavanje takvih pitanja (razoružanja) koja najneposrednije zadiru u njene vitalne nacionalne interese. Ono podrazumeva i ravnopravno učešće ili bar obezbeđivanje uslova za ravnopravno učešće svih država u pregovorima o razoružavanju koji se neposredno tiču njihove nacionalne bezbednosti. Takav zahtev (koji potiče od malih i nesvrstanih zemalja) nipošto ne protivreći potrebi i značaju uloge užih pregovaračkih tela i foruma, ali im i ne daje alibi za zatvaranje kruga zemalja koje se nalaze u tim forumima, niti znači legalizaciju ekskluzivnosti njihovog položaja i pregovora koje vode. Napokon, takav zahtev ima ne samo običan moralno-politički prizvuk (iako na prvi pogled tako izgleda) već i suštinsko pravno-političko značenje u realnoj mogućnosti da će se države obavezivati da sprovedu dogovorene mere razoružavanja, ako su u tim dogovorima učestvovala. Načelu centralne uloge i primarne odgovornosti Ujedinjenih nacija, koji su po suštini usmereni na demokratizaciju međunarodnih mehanizama pregovaranja o razoružanju, nesvrstane zemlje, a među njima i Jugoslavija, pridaju prvorazredni značaj.

Insistiranje na demokratizaciji mehanizma pregovaranja o razoružavanju ne umanjuje značaj koji za proces raz-

oružavanja imaju vojno značajnije države, a naročito dve svetske supersile. I pored uvažavanja načela ravnopravnosti i zajedničkih obaveza svih država, supersile treba i moraju da imaju posebnu ulogu i posebnu odgovornost. Ovo načelo najveće odgovornosti vojno jakih država a posebno supersila nije, međutim, nikakvo isticanje njihove ekskluzivnosti, iza koje se vrlo često prikrivala i njihova neodgovornost. Svojom aktivnošću i nadmetanjem, supersile i druge vojno značajnije države (a to su uglavnom blokove) najviše su doprinele sadašnjem stanju naoružanosti sveta i stalnom usponu trke u naoružavanju, pa je i normalno da, u naporima za razoružanje, *preuzmu ne sebe najveći teret obaveza i odgovornosti* u odnosu na druge, vojno slabije države. U tom pogledu supersile i druge nuklearne sile imaju prvenstvenu odgovornost za nuklearno razoružanje, a zajedno sa ostalim vojno značajnijim državama, za zaustavljanje i preusmeravanje trke u naoružavanju. Ovo načelo podrazumeva i *prvenstvenu odgovornost tih država za preuzimanje konkretnih obaveza radi smanjivanja sopstvenih snaga i konvencionalnih oružja* i ublažavanja, na taj način, ogromne nejednakosti koja ih u vojnom pogledu odvajaju od vojno slabijih nesvrstanih i malih zemalja. Bilo bi zaista besmisleno očekivati da male i nesvrstane zemlje pristupaju redukciji svojih oružanih snaga i smanjivanju nivoa naoružanosti u vreme kad supersile i blokove zemlje kvalitativno jačaju svoje oružane snage i arsenale nuklearnog i konvencionalnog naoružanja, i pored ogromnog suficita, osobito vrhunskog oružja, koji im omogućavaju preduzimanje čak i jednostranih mera smanjenja, bez štete po interese njihove nacionalne bezbednosti. To što među malim i nesvrstanim zemljama ipak ima zemalja koje su se odlučile na jednostranu redukciju svojih oružanih snaga i troškova naoružavanja nije posledica nestanka izvora i uzroka ugrožavanja njihove nacionalne bezbednosti, već pre svega rezultat pouzdanja u snagu nacionalnih sistema odbrane putem stabilizovanja i jačanja ekonomske, političke i moralne snage društva u celini, ali i težnje da se jednostranim merama smanjenja podstakne takav proces na globalnom planu.⁵⁷

⁵⁷ Mada su mnoge nesvrstane zemlje i zemlje u razvoju i, koliko je poznato, među blokovskim zemljama jedino Rumunija, smanjile svoje vojne izdatke, tu se pre svega misli na primer Jugoslavije koja, pored smanjenja vojnih izdataka (za 5 odsto) već sprovodi plansko smanjenje svojih oružanih snaga (mirnodopskog sastava JNA za 12 odsto, ratnog sastava JNA za 10 odsto i TO za 13,7 odsto).

Najzad, u sadašnjim uslovima daljeg nadmetanja supersila i blokova u naoružavanju i nivoa njihove naoružanosti, za većinu drugih, naročito nesvrstanih malih zemalja, stepen mogućnosti efikasne zaštite njihove nacionalne bezbednosti je ne samo nesrazmerno nizak u odnosu na supersile i druge vojne značajnije države i krajnje nezadovoljavajući, već se on neprekidno uvećava. Otuda potiče i temeljni zahtev nesvrstanih zemalja da se pregovaranje o razoružanju i sprovođenje razoružavanja zasnivaju na načelu nesmanjene i jednake bezbednosti za sve države. Pregovori o razoružanju i sprovođenje konkretnih mera razoružavanja morali bi se voditi na takav način da nijedna od tih mera ne omogući bilo kojoj zemlji da jača svoj položaj u odnosu na druge države i da na njihov račun stiče jednostrane prednosti. U praksi, to treba da znači faktičko povećanje bezbednosti za vojno slabije države (čitaj – male nesvrstane zemlje) koje nemaju mogućnosti da steknu i razviju svoje odbrambene sposobnosti u meri koja bi bila relativno adekvatna sposobnostima drugih, vojno moćnijih država. To, naravno, ne znači slabljenje bezbednosnih sposobnosti supersila i drugih vojno moćnih država, već samo i jedino drastično smanjenje njihovih snaga i uklanjanje iz njihovih arsenala onih oružja koja nemaju nikakve veze sa potrebama njihove odbrane i isključivo su namenjeni ugrožavanju nacionalne bezbednosti drugih, po pravilu, malih nesvrstanih zemalja (a to su sve vrste ofanzivnih oružja i snage za brze intervencije).

Samo pod uslovima punog uvažavanja pomenutih načela moguće je obezbediti svestranu podršku svih, pa i malih nesvrstanih zemalja pregovorima o razoružavanju, nezavisno od foruma u kome se vode, i njihovu stvarnu zainteresovanost da se, saglasno svojim mogućnostima, i same uključe u proces stvarnog razoružavanja. Vidljivo je, na žalost, da supersile i blokovske zemlje ne iskazuju dovoljno političkog sluha i spremnosti da na osnovu načela definisanih na Prvom specijalnom zasedanju Generalne skupštine UN o razoružanju, definitivno zaustave trku u naoružavanju i otvore nepovratni proces stvarnog razoružavanja. To su već pokazali neuspesi Drugog (1982)⁵⁸ i Trećeg specijal-

⁵⁸ Na Drugom specijalnom zasedanju, održanom od 7. juna do 11. jula 1982. godine u Njujorku supersile i njihovi blokovski saveznici su neprikriveno ispoljavali nezainteresovanost za usvajanje Programa sveobuhvatnog razoružanja i donošenja Završnog dokumenta koji bi ih striktnije obavezivao na preduzimanje konkretnih mera razoružanja.

nog zasedanja Generalne skupštine UN o razoružanju (1988),⁵⁹ a ubedljivo potvrđuju podaci o nastavljanju njihovog nadmetanja u naoružavanju, u kvantitativnom, a posebno kvalitativnom pogledu. Time se, faktički, ne samo devalvira politička vrednost značajnog rezultata na planu razoružavanja ostvarenog krajem 1987. godine, već i dekurazira spremnost ogromne većine drugih, pa i malih nesvrstanih zemalja da se još aktivnije uključe u opšti proces smanjenja naoružanja i oružanih snaga. Štaviše, mnoge od njih prisiljene su da, s obzirom na sve učestaliju praksu posrednog ugrožavanja njihove nacionalne bezbednosti pa i direktnom agresijom, i pored krajnje oskudnih ekonomskih mogućnosti, izdvajaju značajna sredstva za razvoj takvih sistema oružja koji bi im omogućili efikasno odvracanje takvih agresivnih poduhvata ili bar nužno i minimalno adekvatan odgovor eventualnom agresoru ukoliko bi se na takav poduhvat ipak odlučio. Time se, *de fakto*, podriva ionako krhka osnova poverenja malih država, u stvarnu spremnost supersila i blokova da pristupe razoružavanju, odnosno da doprinesu radikalnoj izmeni postojećih i izgradnji takvih međunarodnih uslova u kojima bi se bespovratni i sveobuhvatni proces opšteg i potpunog razoružanja činio nužnim i normalnim, a države, sve bez izuzetka, bile upućene da utočište (i garancije) svoje nacionalne bezbednosti traže u univerzalnoj međunarodnoj bezbednosti.

*

Mnogi svetski državnici, eminentni teoretičari i vojni stratezi su više puta izrekli poznatu tvrdnju da pregovaranje o razoružavanju i ostvarivanje razoružanja presudno zavisi od međusobnog poverenja. Očigledno je, međumim, da potrebnog i stabilnog međunarodnog poverenja još uvek nema. Vidljivo je, takođe, da nadmetanje supersila i blokova u naoružavanju i pored povremenih uzmaca, ostaje i dalje jedno od glavnih izvorišta nepoverenja, zaoštavanja međunarodnih odnosa, kršenja osnovnih načela Povelje UN i normi međunarodnog prava i ugrožavanja nacionalne bezbednosti, posebno malih, nesvrstanih zemalja a time i

⁵⁹ Treće specijalno zasedanje, održano od 31. maja do 26. juna 1988. godine, predstavljalo je korak unazad u odnosu na Drugo, jer, zbog naglašene opsednutosti supersila bilateralizmom pregovaranja, nije rešeno nijedno pitanje, pa nije usvojen ni Završni dokument.

međunarodne bezbednosti u celini. Ostvarivanje razoružanja kao trajnog i stabilnog svetskog procesa zasnovanog na već opisanim načelima, u takvim uslovima, procesa koji bi vodio univerzalnoj međunarodnoj bezbednosti, jalov je, ako ne i beznadežan posao.

Naravno, bila bi utopija verovati da je prevazilaženje sadašnjih, još uvek nepovoljnih međunarodnih okolnosti u pogledu efikasne zaštite nacionalne bezbednosti malih država, moguće bilo kakvim jednostranim sredstvima, pri čemu bi se posebno razoružavanju pripisivala svojstva »čarobnog leka« i spasonosne formule. Izvesno je da se razoružanjem ne eliminiše i ekonomska moć supersila i blokovskih koalicija koja im osigurava (ili bar omogućuje) nametanje volje malim, izvanblokovskim, pre svega nesvrstanim zemljama drugim sredstvima. Sigurno se, dakle, jedino razoružanjem ne razrešava definitivno problem očuvanja i zaštite nacionalne bezbednosti malih zemalja.

Međutim, neosporno je da već u toku razoružavanja (što su povremeni i simbolični uzleti ubedljivo negoveštavali), a naročito posle uspešno sprovedenog razoružanja, međunarodni ambijent ne bi mogao ostati neizmenjen, bez obzira na to što bi preostale mogućnosti ugrožavanja bezbednosti malih, ekonomski slabijih država drugim sredstvima. Kao što stepen naoružanosti nije odraz ekonomske moći države, tako ni potčinjavanje i agresija drugim sredstvima (isto kao i otpor potčinjavanju i agresiji drugim sredstvima) nisu neizbežno osigurane ekonomskom moći države. Upravo se razoružanjem, ekonomski i vojno moćnim državama oduzima najgrublje i veoma efikasno sredstvo njihove političke dominacije i potčinjavanja, preusmeravanjem ogromnih sredstava oslobođenih razoružanjem, otvaraju prostori za ekonomsko snaženje i jednih i drugih država. Prema tome, iako se razoružanjem eliminišu samo sredstva koja na najdirektniji i najgrublji način dovode u opasnost nacionalnu bezbednost pojedinih država, pa i brojne univerzalne i zajedničke vrednosti svih država, izvesno je da se njome suštinski menjaju okolnosti i mogućnosti suprotstavljanja malih i nerazvijenih zemalja održavanju odnosa nejednakosti i podčinjavanja drugim sredstvima. Kad to ne bi bilo tako, zašto onda supersile i druge blokovske države (izuzetaka uvek ima) teže pristaju na razoružanje od malih i nerazvijenih zemalja, iako se razoružanjem odnos između njih ne bi potpuno izmenio, niti bi

nestale sve opasnosti po nacionalnu bezbednost ovih drugih.

Ne može, dakle, biti mesta sumnji u značaj i vrednost razoružanja sa stanovišta zaštite nacionalne bezbednosti ako mu je već toliko mnogo malih, nerazvijenih i nesvrstanih zemalja, i ne samo njih, privrženo. Ne radi se tu ni o kakvom iluzornom verovanju da je razoružanje dovoljno, da je jedino i samostalno sredstvo, a još manje da je apsolutni lek za definitivno uklanjanje opasnosti po nacionalnu i međunarodnu bezbednost. Jasno je da se prvenstveno političkim sredstvima može efikasno otvarati put razoružanju, kao što se i praktičnim merama razoružavanja u kontinuitetu, makar koliko one na početku bile skromne, može bitno doprinositi poboljšanju političke klime, jačanju poverenja i uspešnom rešavanju međunarodnih sporova mirnim putem.⁶⁰ U tome, međutim, primarna i najveća odgovornost i dalje ostaje na supersilama i njihovim blokovskim savezima. Ničim se ne može nadomestiti njihova odgovornost da definitivno odustanu od kretanja po zatvorenom krugu »razoružavanje – naoružavanje«, i da bezbednost za sebe, a time i za druge, traže i garantuju na jednom višem nivou – na najmanje mogućem nivou naoružanja i oružanih snaga i njihovom stavljanju pod efikasnu međunarodnu kontrolu. Naravno, razoružanje ostaje prioritetni zadatak savremenih država, nužan preduslov jednog opštijeg, sveobuhvatnijeg sistema mera za ostvarivanje univerzalne međunarodne bezbednosti koji razoružanju može dati pravi smisao i održavati stanje trajne razoružanosti – stanje u kome neće biti razloga ni podstreka za ponovno naoružavanje.

S U M M A R Y

PROCESS OF DISARMAMENT OF SUPER-POWERS AND BLOCS AND SECURITY OF SMALL COUNTRIES

In the process of general efforts, frequently intertwined, being undertaken by most states, the nonaligned ones in the first place, aimed at universal and complete disarmament, and the orientation of super-powers and their bloc allies towards multilateral agreements (treaties) in the domain of disarmament was concluded from 1959 to date.

⁶⁰ Videti poruku predsednika Tita Prvom specijalnom zasedanju Generalne skupštine UN o razoružanju, »Jugoslovenski pregled«, informativno-dokumentarne sveske, br.7-8/1978, str. 312-313.

These agreements, however, have, not stopped and even substantially slowed down the competition of super-powers and blocs in arming themselves, and their tremendous stock of conventional, nuclear and other mass destruction weapons have not been substantially reduced. Nuclear intimidation, strategic nuclear balance of super-powers and blocs, their continuation of modernization and build-up of their strategic national security on the part of super-powers relying on armament and frequently threatening the independence, integrity and development of nonaligned and small countries in general, remain to be some of basic characteristics of international relations, making an unfavourable and extremely unsatisfactory environment for preservation and furthering the security of small countries.

All these urge the small countries, first of all the nonaligned and developing ones, to seek in the universal international security concepts ways, modalities and means for preservation and strengthening their national security. These countries, however, cannot abstain from building up and developing their systems of national defence relying to own forces as legitimate forms of protection of their national security, and from their mutual cooperation and assistance in this domain. They are, on the contrary, forced to do so in contemporary international conditions. There is, however, no perspective for attainment of universal international security and thus for the realization of full national security without the disarmament as a permanent, stabilizing and definite process.

R É S U M É

LE PROCESSUS DE DESARMEMENT DES SUPERPUISSANCE ET DES BLOCS ET LA SECURITE DES PETITS PAYS

Dans le processus de convergence des efforts faits par la majeure partie des Etats, avant tout pays non-alignés, depuis 1959, à nos jours a été conclue une série d'accord bilatéraux et multilatéraux dans le domaine du désarmement.

Pourtant, les accords conclus sur le désarmement n'ont pas pu arrêter pas plus que ralentir essentiellement la compétition des superpuissances et des blocs en matière d'armement; il n'a été réduit non plus l'énorme arsenal d'armements conventionnels, nucléaires et autres de destruction massive dont ils disposent. L'intimidation nucléaire, l'équilibre stratégique-nucléaire des superpuissances et des blocs, la modernisation contenue et l'augmentation des potentiels dont ils disposent, la réalisation des intérêts de la sécurité nationale dite stratégique des superpuissances avec appui sur l'armement, et, souvent, au détriment de l'indépendance, de l'intégrité et du développement des pays non-alignés et de petits pays, demeurent encore toujours en tant que principale caractéristique des relations internationales et constituent une ambiance défavorable et extrêmement insatisfaisante à la sauvegarde et à la promotion de la sécurité des patits pays.

Cela oriente objectivement les petits pays, avant tout les pays non-alignés et en développement, vers la recherche à travers la conception de sécurité internationale universelle, des voies, modalités et moyens qui permettraient de préserver et de raffermir leur sécurité nationale. Ces pays ne peuvent pas renoncer à édifier et à développer leur système de défense nationale avec appui

sur leurs propres forces; qui plus est, dans les relations internationales actuelles ils y sont obligés et y voient les formes légitimes de défense de leur sécurité nationale respective; en cela, ils sont appelés à coopérer et à s'entraider. Pourtant, il ne peut y avoir de perspective d'une sécurité internationale universelle, et partant de la réalisation d'une pleine sécurité nationale sans le désarmement en tant que processus durable, stable et irréversible.

Р Е З Ю М Е

ПРОЦЕСС РАЗОРУЖЕНИЯ ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ И БЛОКОВ И БЕЗОПАСНОСТЬ МАЛЫХ СТРАН

В рамках процесса постоянного переплетения общих напряжений большинства государств, прежде всего неприсоединившихся, с целью достижения общего и полного разоружения, и основной ориентировки великих держав и их союзников по блокам в отношении частичных мер по разоружению, с 1959 года до сих пор были подписаны многочисленные двусторонние и многосторонние соглашения (договоры) в области разоружения.

Однако, до сих пор заключенными соглашениями о разоружении не удалось достичь приостановления, даже ни более существенного замедления соревнования великих держав и блоков в вооружении, а также ни более серьезного сокращения огромных потенциалов обычного, ядерного и других вооружений массового поражения, имеющихся в их распоряжении. Ядерное устрашение, стратегическо-ядерное равновесие великих держав и блоков, продолжение модернизации и укрепления находящихся в их распоряжении потенциалов, осуществление интересов т.наз. стратегической национальной безопасности великих держав с опорой на вооружение и зачастую за счет угрозы независимости, целостности и развития неприсоединившихся и малых стран остаются и в дальнейшем некоторыми из основных признаков международных отношений, неблагоприятным и крайне неудовлетворяющим окружением для сохранения и укрепления безопасности малых стран.

Это объективно навязывает необходимость малым, прежде всего неприсоединившимся и развивающимся странам, в концепции универсальной международной безопасности искать пути и средства сохранения и укрепления своей национальной безопасности. Эти страны не могут отказаться, даже они в современных международных условиях вынуждены строить и развивать свои системы национальной обороны с опорой на собственные силы, как законные формы защиты собственной национальной безопасности, и в этом сотрудничать и помогать друг другу. Однако, нету перспективы для достижения универсальной международной безопасности, а через это и осуществления более полной национальной безопасности, без разоружения, как постоянного, устойчивого и необратимого процесса.